

A D A L É K

A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ.

ÖSSZEÁLLÍTÁ

RÓMER FLÓRIS.

1. *Erdély építészeti emlékei* írta **Köváry László**. „*Erdély Régiségei*“ második bővített kiadása. Kolozsvárt, 1866. kiadja Stein J. muzeum egyleti könyvtár. Ára (4 ft. o. é.) A második kiadásban is megtartott mottó: „Erdély egy gazdag, de ismeretlen *muzeum*“ feljogosítani látszott arra, miszerint szerző úr utmutatása mellett ezen *muzeum* tárgyaival ismerkedni fogunk, és mivel ez *é, itészeti emlékeiről* szól, azokat az archaeologia mai állásához méltólag leírva találándjuk. — De a könyv szorgalmas forgása, és az első kiadással való összehasonlítása után, azt láttuk: hogy több helynek hozzáadásán kívül lényegesen *csak a cím és a sor változott*, hogy ez által a mű a kíváncsi olvasó közönségre új vonzerővel bírjon. Annyi jeles előmunkálat után, *melylyel magyar régészetünk sem bír*, megvalljuk, ha többet nem, legalább azt vártuk volna, hogy a mit Erdélynek szorgalmas kutatói elszórva, önálló munkákban, vagy kimerítő értekezésekben közre bocsátottak, rövid kivonatban magyar nyelven hitelesen, némileg önszemlélés után együtt találándjuk, de szerfölött csalódtunk, s kénytelenek vagyunk elhinni, ha ezen mű még talán harmadik és negyedik kiadást is érne, mi ismét változott cím alatt nem épen lehetetlen, *belső tartalma, legkevesebbet sem fog változni*, hanem legfelebb egy két lényegtelen szaporítással iveri száma, és így a könyv ára fog gyarapodni.

Midőn a nagyon is tág címet olvastam és a könyv csekély terjedelmére pillantottam, az kellett hinnenem, hogy itt csakugyan röviden és velősen számlálatnak fel *Erdély mindennemű építményei*; de nézetemben csalódtam mert szerző úr az *építményekről* leggyakrabban oly keveset említ, és azokkal oly szárazan és oly általános ugyanazonossággal végez, hogy ha valaki magának azon fáradságot venné, és megszámlálná, mennyi van e könyvben az építményeknek, és mennyi másnak mindenfélének szentelve, azon eredményhez jutna, hogy a rajzokkal együtt az építészetnek alig két iv maradna, míg a 19. iv történetes képekkel, krónikai adatokkal, versekkel és mesékkal van kitöltve. Nem is lehet az másképen ott, hol szerző nem saját szemlátomása után is, hanem holmi, már elavult, munkákból szedi adatait, vagy az újabbak lényegével nem gondolván, egykét felületes megjegyzéssel tartja jónak az olvasót kielégíteni. — Ha valahol, az Archaeológiában szükséges a helyszínen való tanulmányozás, és részletezés, mely nélkül mesélni igen, de demonstrálni nem lehet; mely nélkül ezen komoly tudományt gyerekjátékká aljasítjuk — és más rokon tudományokra való befolyásától megfosztjuk.

Ilyen nyilatkozat után, melyet valóban legnagyobb sajnálattal teszünk, mert egy kedvencz gondolattal és kívánsággal ismét szegényebbek vagyunk, szükségtelen a beható bírálat; mert a munka tulajdonképen a *tudományos Archaeologia* körébe nem is tartozik.

Ezen nyilatkozattal tartoztunk olvasó körünknek, tájékozásúl, nehogy valakit a nagymondható cím elkábitson; de tartozunk a magyar archaeologia mai állásának is,

nehogy szó nélkül hagyván ilyesféle szédelgést, és könyvészeti speculatiót a külföld ne gondolja: hogy meg annyira se jutottunk, miszerint a jogtalanul bitorolt cím alatt lap-pangó semmiséget, beleegyezésünk vagy elhallgatásunk által szakmunkának elismerjük.

Ha szerző úr a könyvet e cím alatt kibocsátja: Erdély nevezeteseb helyei, történecekkkel, mondákkal, versekkel felczifrázva, és pedig némi tekintettel építményeire is, semmi kifogásunk sem lett volna — mert ilyeneknek közönsége van, és jó, ha az emberek ilyeneket is olvasnak; de felhozott czime alatt az egész munkát csak finomabb ámítás- és néhány elég sikeres fametszvény csalétkével olvasókat fogó — könyvészeti nyereszkedésnek tekinthetjük.

Sajnálattal, mondjuk ismételve nyilatkozunk így, mint nyilatkoztunk; de azt ama jó hiszenben irtuk le, hogy ez által *Köváry* urnak, a *statisticusnak*, *physiologusnak*, *geographusnak*, *archaeologusnak*; *historiographusnak*, s végre az „Építészeti emlékek“-ben a *műkritikusnak*, (1. Kolozsvári Közlöny 123. sz. Tárczáját), szóval a jelenlegi két magyar hazábani tudományosság **legnagyobb portentumának**; de egyszersmind az ös zes magyar irodalomnak nagyobb szolgálatot teszünk, mint azon urak, kik a hízélgés és farkesóválás legaljasb nemével, az egyenlően kábító és émelygést okozó tömjénezéssel akadályozzák, hogy a gyarló ember önnönmagát ismerje, és ezen önismeret által kijózanodva a hazának valódi hasznot hajtván, azt is elkerülje, hogy a külföld ily szolgálai hízélgések után ítélve, azt gondolja, hogy mi egyáltalán képesek nem vagyunk a jót a rosztól, a kitünőt a silánytól megkülönböztetni.

2. *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarországra érmészetére a középkorban.* Így hangzott azon pályakérdés, melyet *nagyon is elhanyagolt érmészetük* emelése tekintetéből a m. kir. egyetem Schwartner-féle jutalmul 1865-ben kitűzött. Minthogy ezen 180 frt-nyi pályakérdésre nem csak magyarok pályázhattak, reményünk volt, hogy az egyetemi hallgatókon kívül más érmészek is fognak a sorompóba lépni. Az említett munka, melynek szerzője *Végh Ödön* végzett jogász, mivel a kérdés helyes felfogását, és rendelkezésére álló kútforrások szerint legtöbb oldalról való kellő tárgyalását tanusítja, a jutalom illette. Bátran mondhatjuk, hogy alig 20 éves ifjútól több tárgyismeretet, nagyobb gondot adatai összeállításában nem követelhattünk. Szellemi hagyatéka ez oly jeles ifjúnak, kinek kora vesztét, mert ezen munka megjelenését már nem élvezhette. a komolyabb tudományosság, főleg a hazai érmészet tekintetében nem könnyen pótolhatónak tartjuk. *Elég maga az előszó, hogy ezen ifjú, gondolkodása módjával, annak a régészet melletti lelkesedésével, és valóban honfias érzelmeivel megismerkedjünk.* Mit lehetett várni oly férfiútól, ki iskolai pálya befejeztével így képes érezni és írni.

Nem tartom feleslegesnek e helyen említeni, hogy a második, dícséretre méltott pályázó, mint később értesültem, Halasról való *Fridrich István*, ki mint első éves jogász, bár az érmészetet az egyetemen nem is hallgatta, olvasottságának, helyes felfogásának, és a magyar érmészetben örvendetes jártasságának igen szép tanubizonyosságát adta.

Ideje is már egyszer, hogy ezen az *úrva téren* mozogjunk, és a világnak mutassuk, hogy a *tanszabadság* a valódi tudományosságnak nem elzsibbasztója, hanem éltető élesztője!

3. *Pusztaszer* Hornyik Jánostól, Kecskeméten 1865-ben. Ezen jeles egyedirat, melynek felénél többet foglalnak a legérdekesb okmányok, beosztása és kivitele tekintetéből mintaszerűnek mondható. Bár követnék másutt is a történetbúvárok ezen háládatos munkát és világosítanak fel a vidék egyes hírneves helyeit.

Az archaeologot leginkább az érdekelheti, mi a *pusztaszeri a. átsági templomról* mondatik. E templom egy 2 $\frac{1}{2}$ ölnyi paron áll; a felszedett alap begyepesedett árkainak világos nyomai kivehetők. Külső kerítvényének hossza 24-, szélessége 16 ölnyi volt, eb-

ben állott a templom. Mintegy félszázad előtt, midőn e pusztát egészen Kecskemét városa birta, meglehetősen állapotban találtatott, megvoltak a falak, a torony, és annak felső boltozata. Később a katona-fogdosást kerülő betyárok foglalták el, és hogy e czélra többé ne szolgálhasson, *Csongrád megye rendeletéből a torony lerontatott*. Tehát ezt is nem a tatár, nem a török pusztította el, hanem egy megye, — ámbár nemzeti kegyeletre és honfias kiméletre lett volna érdemes! — Azonban néhány év előtt a jelen tulajdonosnak, Pallavicini örgrófnak neje, született Lichtenstein hercegnő személyesen megjelenvén a helyszínén, nem csak a rombolásokat roszalta, hanem — midőn már alig valami fentartandó — az omladozó romot is javította.

A munkához egy érdekes térkép, és két fametszvény van kapcsolva, melyekből a haladó pusztítást elég szomorítólag lehet észlelni.

4. *Békés-Csaba mezővárosa hajdanáról s mostani állapotáról, értekezett Haan Lajos* ev. lelkész 2-ik bővített kiadás. Pest, 1866.

Hatvan lapocska, érdekes az által, hogy hazánk egy nagyobb községének nem csak mostani viszonyairól hiteles tudósítást nyújt, de régiségeinek is néhány tanulságos levelet szentel. — Nem mondhatjuk, hogy az országban nincsenek gyűjtőink, nincsenek, ki városaik, vidékjeik nevezetességeit nem ismernék, vagy talán le is írják, de hányadik az, ki azt közbirtokká teszi? Pedig csak úgy lehet hazánkat minden tekintetben ismerni, ha minden egyes megyét, ezeknek minden kerületét biztos források, ott lakó értelmes írók után tanulmányozhatjuk. Ez által nem csak a nagy olvasó közönség nyer, de nyer leginkább maga a lakosság, melynek számára ez irva van — ez mintegy tükre a népességnek, mit tett, mit kellend még tennie — pedig az *ismerd magadat*, nem csak az egyesekről, hanem a községeknél is áll. Reméljük, hogy az 1855-ki — 1866-iki kiadás után, nem sokára egy harmadik is szükséges leendő, melyben Haan úr buzgó archaeologiai kutatásainak még örvendetesb jeleit látandjuk. *Átmenvén egyes folyóiratinkra, legelől*

5. A **Budapesti szemle** új folyama II. kötetében ajánljuk:

„A régi római és görög feliratok“ című jeles értekezést, mely Brissier nyomán készülvén, nem eléggé méltányolható szavakkal így végződik: „*E fejtegetés azokat is, kik a régiségtannal tüzeiesen nem foglalkoznak, meggyőződheti, mennyire alkalmasak az ó-kornak reánk maradt ime töredékei az akkori társadalmi viszonyokra fényt deríteni, s kivált a nyelvészetet és történelmet nyomozásaibbn gyámolítani.*“ E meggyőződés egyébiránt ez idő szerint már honunkban is napról napra mind inkább terjed és szilárdul; ritkulnak azok sorai, kik a mohos régiségeket kicsinyléssel, legjobb esetben meddő kíváncsisággal vagy köteles kegyelettel szeretik tekinteni, sgyarapodik azok száma, kik e maradványokat becses, tanuságos okmányokul becsülik és tanulmányozzák. A régiségtudomány nálunk is mind inkább több, meg több barátot és bűvárt vonz táborába. Ha bűváraink csak a hazai földre szorítkoznak is, ez a föld is elég kincscsel kecsegteti őket, nem épen a római világból; itt is még elég sükeres munka vár reájok, melylyel nem csak a haza multjáuak egy-egy részletét megvilágíthatják, hanem a tudomány általánosabb érdekü kérdéseinek megfejtéséhez is hozzá járulhatnak. **Anyagban nincs hiány**, a mozgalom megindult; s ha a férfiak, kik élére állottak, tervszerűen és kitartó buzgósággal folytatják munkájokat, másfelől pedig a tudatlanság, a közöny meg nem akasztja, nem *hátráltatja törekvéseiket, s a serdiült nemzedék a megkezdett munkát el nem ejti: a kedvező eredmény nálunk sem fog elmaradhatni.*“

Valóban igaz és buzdító szavak; bár *olvasnák minél többen, és követnék mindnyájan*, kik erre hivatvák. Csak akkor fog a világ-irodalom rólunk is megemlékezni, ha a világirodalomhoz méltókat épen e téren fogunk teremteni!

„**Anyagban nincs hiány!**“

A *Budapesti Szemlében* tovább Szabó Károly a régi hún-székelv írásról értekezik XV—XX. füzetig három cikkben. Szerző úr részletező tanulmányá tevén ezen sokak által vitatott írást, és felhozván és ítésetileg közölve mind azt, mit irodalmunk a kérdéses tárgyról akár bizonyítólag, akár tagadólag hozott; azon eredményhez jutott, hogy a hún-székelvnek fittogtatott fa- és egyéb könyvek a hiszékeny hazafiak otromba ámitására koholtattak, a fenlévő írások közt, s egyedül a *csík-szent-miklósi* egyház 1501-diki fölírása azon nevéen nevezhető.

A bámulatos kitarásnak, melyet Szabó úr ezen tárgynak szentelt, czélja mint maga mondja: hogy ez annyi tagadással, gyanúsítással s kételkedéssel találkozott kérdést világosságba helyezzem, — hogy az e fölött folyt vita nemzeti tudományosságunk érdekében valahára be legyen fejezve. S reményem, hogy közleményeimmel sikerült meggyőzőnöm a közönséget, hogy a *székely írás valósággal létezett*, hogy annak kétségtelen hitelű emlékei maradtak ránk, hogy ezen írás alfabetje annyira kifejlett s önálló egyediségét képezi, hogy egyetlen egy ismert alfabetvel sem hozható rokonságba.

Tudomásunk van, hogy *Hunfalvy Pál* fog még ezen tárgyhöz szólani, kíváncsiak vagyunk, vajjon meg fognak-e mindezek állani a mai nyelvészeti tekintélyek előtt is, vagy a gellei, rohonczi, thuróczi s hasonló írásokhoz soroztatni. Egyedül alapos és kimerítő vizsgálatok képesek — az annyira homályos tárgyak, vagy *ámitó régiség koholók* által, kiknek bővében valánk, s kik annyira ismeretesek a szakférfiak előtt, hogy neveiket meg sem kell említenem, *mondva készített régiségekre* — fényt deríteni; csak így nyerhet a valódi tudományosság!

A szemle XX. füzetében még egy archaeologiai cikk is jelent meg ezen cím alatt: „Az őskor, a tudomány újabb világánál.“ Ugy látszik, hogy az őskori világ vizsgálata az angolok szenvedélyei közé tartozik, úgy, hogy alig vehettünk valamely komolyabb tartalmu folyóiratot, melyben egy-két őskori cikkel ne találkoznánk. Az említett értekezés *Sir John Lubbock* beszéde, melyet az *Archaeological Institute* Londonban tartott gyűlése alkalmával jul. 19-én elmondott. Szónok az őskort 4 szakaszra, t. i. az ó- és új kőkorra, palaeolith és neolithre, bronz- és vaskorra felosztván, ezeket helyesen jellegezi és sok érdekes adattal kedves olvasmányná alakítja.

6. A *magyar Sion* mindinkább a diplomatika terére szorítkozván a régiségtan többi ágából csak kevés értekezést hoz. 1866-iki II. füzetében megjelent *Rómertől*: egy „középkori kolostor iskola felszerelése“; VI-ik füzetében „a felső-szemerédi templom feliratának betűi nem cyrill-betűk, maga a felirat pedig nem tót“; a VIII-ikban pedig: a kolozsvári ferencziek egyházának története gróf *Eszterházy Jánostól*, igen érdekes Inventariummal.

7. A „Wiener Numismatische Monatshefte“ (l. Arch. közl. VI. I. 118. l.) A II-ik kötetnek III—IX-ik füzetei jelentek meg, melyek a *magyar érmészettel* ismét előszeretettel foglalkoznak. Ugyanis folytattatnak a *magyar érmek* IX—XII. és 9—12. ll.; megismeretnek a *jahrendorfi* (Mosony megye) ezüst érmek; 98. l. *Dryantilla* római császárné érmei, melyek majdnem kizárólag Magyarországon találtak, úgy, hogy ezen császárné lakhelye valószínűleg Pannoniában volt; tovább adja Bethlen Gábor ritkább tallérjait III. l.; tárgyalja Bosznia érmeit, olyanokkal bővítve, melyeket Erdy „A boszna és szerb régi érmek“ munkájában vagy nem ismert, vagy másképp olvasott; a 178. l. a rézpénz minták közt azokat hozza fel, melyek a *rézpénz* behozatalára nézve Magyarországon igen érdekesek, és *Patrona Regni Hungariae* és *M. O.* czímerével tanúsítják, hogy kizárólag hazánkban való forgásra verettek; végre 197. l. *Zádor György*, szorgalmas gyűjtőnek, és a magyar és erdélyi érmek kitűnő ismerőjének szentel egy emléklapot az érmészek életirásai közt. — Kötelességünknek tartjuk minden érmésznek ezen nagy tapintattal szerkesztett, birodalmunkban egyedüli numismatikai vállalatot ajánlani.

8. A „*Wochenschrift für Wissenschaft Kunst- und öff. Leben*,“ a Wiener Zeitunghoz való melléklapban adja *Henszlmann* *Leire* 7 cikkben: *Eine archaologische Reise in der Szathmarer Diöcese*.

9. A „*Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*,“ május—octóberi füzetében, hazai régészetünket egyenesen tárgyaló cikkeket nem hoz ugyan, azonban igen érdekesek azon értesítések, melyek egyéb tartományoknak, főleg őskori, emlékeivel foglalkoznak.

10. *The Quarterly Journal of Science*“ aprillhavi füzetében igen érdekes régészeti cikket hoz *Kett* úrtól „*Prehistoric records*“ cím alatt.

A tudomásnak úgymond, a történelem előtti időszakról, két forrása van, a hátramaradt fegyverek, eszközök, lakások és temetési helyek, és a nyelvek összehasonlítása. Ámbár ezen korszak hosszát nem ismerjük, mégis következő szakokra oszthatjuk: az *aryaira*, melyben az emberek családja a kaspiai tenger és Himalaya közti keskeny területen lakott, a *szétszórás* korára, melyben az oszló népcsoportok új lakhelyeiket foglalák; a *kőkorra*, melyben ezen durva anyagból készültek fegyvereik és eszközeik; a *bronzkorra*, midőn a fémekkel való bánás feléledt, vagy azt egy új nemzedék behozta, ez a nagyobb csinossággal és ízléssel volt összekötve; végre a *vaskorszakra*, melyből már írott emlékeink vannak.

A *korszak* alatt az értekező nem ért bizonyos *időszakot*, hanem egy bizonyos állapotot, melyet valamely nemzet átélt.

Valószínű, hogy nemcsak Európának, hanem a világnak majd minden nemzete átélé ezen öt szakaszt, de nem egyszerre és egyenlő időközben. Az erdei fenyő kora alkalmasint összecsis az észak kőkorával, a bronzkor a tölgygyel, a vaskorszak a nyírfáéval; és tovább Brittanian bronzszaka összeeshetett Italia vaskorával, és a kora kőszakot élék a britt szigetek, míg az aryaiak még ázsiai honukban székeltek.

Az összehasonlító nyelvészet egyenlő módon haladván, azon eredményre jutott, hogy azon tárgyaknak, melyeknek megnevezése minden nyelven egyenlő, a népek szétszórása előtt kellett ismertetniök és elneveztetniök. Így a román nyelvek közös szavakkal bírnak a találmányok és polgárosodás köréből, a scandinaviaiaknak és Hinduknak is sok közös elnevezésük van; így némely szavak csoportja is fog bizonyosan kulcsot nyújtani azon nemzetek történetéhez, mert bizonyos, hogy a mely nemzet a művészet vagy iparnak műszavait másoktól kölcsönzé, a művészetet és ipart is másoktól átvette.

Mik voltak okai a népek szétszóródásának nem tudjuk, de hogy két irányban haladtak, észak és dél felé, majd egymás mellett, majd egymást üldöztvén, majd ismét összeforrván, az bizonyos.

Átmege értekező a keleti népek szülőföldjére, és ottani életmódjukat leírja. A kiválólág pásztor népeknek számos gúláik, nyájaik voltak, melyek ólakban lelték nyughelyeiket. A vendég számára a kövér ürü neveltetett, a bort legrégebb idő óta ismerték, valamint a buzát is. A munka elosztatott, egyik földművelővé lett, a másik iparossá. Használták az aranyt, ezüstöt, ónt; eszközeik kő, bronz vagy vasból voltak-e, nem tudjuk.

A nők a lent és kendert fonták és szőtték. Lakjaikról semmi bizonyos adatunk nincs, lehettek tágas istállóik, csekélyebb falvaik, erősített árkaik. — Ékszereket hordoztak arany és ezüstből, de főkincseik nyájaik valának.

A fegyverek egyszerűek; dárdák, nyíllak, durungok, szekerczék, paizsok. A zenét kedvelték. A családok fokozati és az atyafiság ki volt fejlődve, az atyai hatalom lassankint — parancsnokévé, királyévé fajult. Fogalmaink vallásukról nagyon hiányosak, valamint tudományosságukról, mely a tizedes rendszer mellett, már a csillagászat kezdeményezéseit is elárulja.

Így fogom fel anyagi életüket, nem szabad azonban két tévedésbe esnünk; t. i. nem kell gondolnunk, mivel a szó hiányzik némely nyelvben, hiányzik annak fogalma is, és hogy valamely szónak különféle ágakban való használata arra jogosít fel bennünket, hogy azt a szétszórás előttinek higgyük.

A népek szétágazásáról úgyszólván még kevesébbet tudunk. Meglehet hogy az éhség, a becsület szűke, a tudvány, szomszédokkal való civakodás készítette az embereket a vándorlásra. De azért a görögök és rómaiak egyesülve maradának; a celtek Európa nyugotát és délet, de még Kis-Ázsiát is bebarangolák.

Átmenvén nyugati Közép-Ázsiára, hiszi, hogy a vándorlási hullámok Európa legnyugatiabb félszigeteit érték, és hogy a baskok és lappok ezek maradványai.

A kő- vagy fenyők kora, már mai nap kihalt állatokat táplált erdejében, ezekkel élt az ember, ezek maradványiból keletkeztek a konyhahulladékok, melyek a népek szegénységéről, kényelmetlen életükről eléggé tanuskodnak.

Nagy időköz fekszik a kinagyolt tűzkő eszközök leletjei közt, melyek a legrégebb rétegek alján találhatók, és a csiszolt celt és csinosan alakított kő nyílhegy közt; tekintetben vevén azt is, hogy ezen szakban két különböző temetési mód is volt divatban.

Az e korszakban élt emberfajokról még folynak a viták és igen eltérnek a vélemények. A csontváz maradványoknál, főleg a koponyánál mai napig biztosabb határozási jellegek a múmaradványok.

Az első lakhelyek természetesen a barlangok voltak, ezeket követték a termény kőlapokból összeállított weems-ek, mesterséges üregek a barlangok alakjára, melyek a lapok a középpont felé tartó beljebb nyúlása által a boltozatok előmintái voltak. A kerek 2—3 láb magas kövekből rakott helyeket, melyek szomszédjában mogyoró-czölöpöket találnak, nyári lakoknak vélik a régészek.

Mindezeket felülműlják érdekességükben a czölöpépítmények; ezeknek több nemét írja le szerző Sveiczból és Scotiából. Ezen építményekben mind a három korszakbeli eszközök találhatók; és például felhozzák, hogy későbbi időben is a kőeszközök, főleg vallási gyakorlatoknál divatoztak.

A temetkezést illetőleg legrégebbnek tartja azt, midőn a hulla keskeny helyen guggolva helyeztetik, úgy, hogy álla térdét éri, a kezek vagy a mellen keresztbe kulcsolják, vagy oldalt lecsüngnek. Ezt követi az elégetés és hamvederbe való eltevés szaka. A harmadik a bronzszak kezdetével összeeső szak, a testnek hosszában való fektetése. Ekkor már a tölgyfa koporsók is fordulnak elő. Közönségesek valának az elsőben ezen időközök közt a *kőszekrények*, melyek többen egymás mellett összeállítván a *kamrás sirokat*, *hosszsirokat*, *teke*, *harang* stb. sirokat képezék. Ide tartoznak az *ikersirok*, midőn t. i. két külön nagyságu sánczot egy nagyobb sáncz befoglal.

A kőkör lakóira nézve azon véleményt állítják fel rendesen, hogy elszéledtükben a fémek használatát elfelejtették, vagy eredetileg egy más népcsaládhoz tartoztak, mely a nagy ind-európai művészethez csak későbbben juthatott. — Az elsőt nem tartom valószínűnek, ha csak az elszórdtak nem jutottak olyan vidékekre, a hol a fémek teljes hiányával voltak. Művészi ízlésében, és jártasságában alább szállhat az emberiség, ezt mutatta a középkor kezdete, de hogy mindennapi szükségleteit, életéhez szükséges eszközeinek anyaga mivoltát annyira elfelejtse, mint itten feltételeztetik, képzelni sem tudom. Ezt egyesekről is föltenni bajos — népeknél képtelenség!

Létezett-e Európában rézkor a bronzszak előtt, bizonytalan. — Angliában úgy látszik, vannak erre némi adatok, bár nálunk is fordulnak elő tiszta rézszerszámok. Ha ezt meglehetne alapítani, ismét a réz- és bronzkor elválasztásával két időszakot nyernénk, melyek előbbieke a régiebb szakba tartoznék.

Bebizonyítván azt, mennyire változtatá a bronz alkalmazása a szükséges eszközök egész mivoltát, mutatja azt is, miért birunk oly kevés eszközzel az első *vaskorszakból*, t. i. ezen fém rozsdának levén kiteve, a föld gyomrában csakhamar elenyészett.

Ezen utolsó szakban a temetés ismét divatba jött, de a halott nem temettetik guggolva vagy arczczal leterítve, mintha a föld gyomrában visszatérni szándékoznék, hanem mint egy *harczos fekvé* és a feltámadási harsonya hangjára kész a felkelésre és a diadali harczban való részvevésre.

Függelékül adja Rüttimeyer tábláját, a sveiczi czölöpépítmények barányával, és pedig Lubbock urnak bővítésével érdekesbítve. Előfordul minteg 60 állat az emlősök, madarak, halak fajaiból, elrendezve a lelhelyek és a mennyiség szerint, mint azok lelhelyeiken előfordulnak.

10. A *Journal des Savants* januarius és februariusi füzetekben „Roma sotterranea cristiana“ descrittá ed illustratá dal cav. G. B. de Rossi tom. I. con XL tavole Roma 1864. smertetik meg. Ez a 2-dik és 3-dik czikk. L. Vitet úr dicséri e jelen mű hirneves szerzőjét, hogy Bosionál bátrabb, körülnézőbb és kevésbbé hiszékeny mint elődje, ki csak 30 temetőhelyet ismert, míg Rossi 60-nal rendelkezik; a miért is a földalatti temetők teljes, itészeti és leirati történetét adja; azaz történelmét és statistikáját egyszerre.

De hogyan képes Rossi úr a már leomlott és kirablott temetőket leírni; és visszaállítani? Ezt Rossi úr nem is akarja, hanem büszkesége abban áll, hogy valódi helyüket meghatározza, és holmi elszórt maradványokból a legjelesb halottak régi temetéseiről biztos adatokat nyújthasson. Ennek eléréséről még Rossi mestere P. Marchi is lemondott azon ásatásoknak nagy kiterjedése miatt, melyeket előbb tenni kell, hogy oda juthasson, a pénznek hiánya, és azon fekvési nehézségek összekúszaltsága miatt, melyeknek végét látni sem lehet.

Az elsőre nézve Rossi úr körülnéző, jól átgondolt tervei nyomán csakhamar eléré vágyainak fonalát a nélkül, hogy évenként többet költött volna, mint mennyit 200 év óta kiadtak, hogy mindent összezavarjanak. A pápa, bár nem virágzó, kamarája járult ezen vállalatához, és Rossi lón az ásatásokra ügyelő bizottmánynak lelke.

Komoly baj volt a Bosio-féle kevés számu rajzok nem elégséges szabatossága. Itt csak bányamérnök segítségével lehet valamit eszközölni, mert Rossi maga bár semmi áldozatot nem kimélt, annyi idővel, hogy ott lent a föld gyomrában éljen, nem rendelkezhetett. Az emberek egykedvűségén majd hajótörést szenvedett szándéka, midőn öcsese *de Rossi Mihály* a jogászi pályáról lemondván, oly jeles mérnökké lett, hogy az utolsó londoni kiállításon gépei fémerre méltattak.

A topographiai részre magához egészen hasonló feladózású munkatársat nyervén, első teendője vala a *történelmi sírokat* felkeresni.

A *kalauzok*, melyek a szent sírokat látogatókat vezették, most Rossinak is útmutatókkal szolgáltak. Megtalálván csak egy általuk leírt temetőhelyet, legyen az egész vagy bírjon jellemző töredékekkel, bír egy biztos ponttal, honnan az eredményt remélheti. De mily nehéz ilyenekre találni! Több mint 250 éve, hogy áskálják a szám nélküli sírokat és eddig csak háromra, századonként egy-egyre találtak. Ha Rossi urnak nem sikerül több ilyesféle temetkezési helyet fölfedezni minden törekvése haszontalan. Vagy képzelmény az egész terve, vagy varázserővel kell bírnia, hogy egyszerre többet találjon, mint elődjei annyi bajjal és mintegy véletlenül találtak.

És azon csodálatos titok kezében van, mert mit századok fölfogni nem birtak, azt archaeologiai ösztöne 10 év alatt kitérte, a római catacombák kulcsa Rossi úr kezében van.

Vitet úr igen érdekes ismertetését nem követhetem, mert a kiszabott tért nagyon is felülhaladná; de, hogy a régészetet igazán kedvelő hazánkiai elolvassák, ha magához az

ismertetett műhez hozzá nem férhetnének, ajánlom. Örömmel fogják olvasni, megelégedve kezeikből kibocsátani.

11. Ugyanazon folyóirat *juliusi füzetében Beulé úr Conestabile 1863-ban* megjelent művéről: „*Pitture murali a fresco e supellettili etrusche scoperte presso Orvieto*“ teszt jelentést.

Domenico Golini, Tosti bíbornoktól, ki a sz. Severo és sz. Martirio-nak szentelt apátságnak javadalmait bírja, engedélyt kapott ásatásokra. Velsuna, Salpinum vagy Herbanum etruriai városok álltak-e ezen a természettől erősített helyen, nem tudni egész biztosással, de hogy itt gazdag és iparos emberek laktak, azt a sűrűen talált múkincsek bizonyítják, melyeket az archaeologiai intézet, Rómában kiad. Conestabile úr kiadványai nem bírnak a *vulcii* festmények nagyszerűségével, de a Tyrrheniek szokásairól mégis kelően képesek bennünket felvilágosítani.

Ámbár a temető városnak első 14 sírja, melyek több emeletben egymás fölött vannak, nem nagy leletekkel jutalmazák a keresőnek fáradságát, a két következő mégis fresco festményeikkel, s etrusk felirásokkal gazdagon pótlák a munkát.

Az első üreg festményei valamint előállított alakokban, úgy a festészeti tehetségre nézve is szegényebb. A bemenetnél két alak mutatkozik. Belebb egy ember apexsel szekezen vitetik, ilyen jelenet van a másik oldalon is. A szekerek előtt a zenészek mennek egy halotti banquet felé.

Máskép áll a dolog a másik üregben talált sírral. Itt az áldozati torhoz szükséges állatok leölvék, a másik falon az evéshez való előkészületek, a harmadikon a sütés-főzés tárgyalatik, a másik fél része a háznak nemesebb előállítást tüntet. Ismét egy kocsisz és egy halotti tor, de jelesebb művezetellel láthatók.

Beulé úr részletesen méltányolja ezen képeket. és iparkodik ismertetésében azon fonák eszme ellen is harcolni, hogy némely főleg könnyen vehető és szállítható tárgyaknak, más világrészen való előfordulása, még nem jogosítja fel a régészt, hogy azokat a másik nép művészi befolyásának tulajdonítsa — hanem egyedül mint kereskedelem által bevitt czikkeknak kívánja tekintetni. Az ismertetés tanúsítja, hogy szakférfi tollából eredt.

12. *The Dublin quarterly Journal of Science* ez idei folyamából az ősrégészet barátjainak ajánljuk ezen értekezéseket: Locke Johntól, *On the Antiquity of Men*, XXI. füzet 1—10. lap; *Notes on Crannoges in Ballin Lough* és *Notes on a Crannoge in Lough Nahinch Trench* és *Kinahan-tól*, 6. l. — *On Inscribed Monuments in the County of Kerry*, *Gravestől* 71. l. és *On a Czomlech in the Presidency of Madaras O'Haratól* 74. l. a legrégebb kőszir emlékekre vonatkoznak.

A XXII-ik füzetbe a régészt: *On some Inscribed Stones at Killeen Cormac Shearman-tól* fogja érdekelni; a XXIII-ikban: *On the Occurrence of Kjökkenmöddings in the County of Donegal*, Harte Williamtól. 189. l.

13. Igen nagy érdeket tanúsít *archaeologiai tanulmányokra* nézve a „*Rheinisches Museum für Philologie*“ ugyanis XIX. évfolyam I. füzetében 49. l. a bonni *Ara Fulviana* kiadatlan felírását adja I. táblával. II. füzetében 255. l. Adalékokat a *Corpus Inscriptionum Graecarum*-hoz folytatólag 301. lapon: egy atheni oltár felírása. — III. füzet. 455. l. a princeps senatusról, és tuscalanumi papságokról; 459. 480. ll. vívók tesserairól. — A IV-ben: Hahn ásatásai Trója területén 519.; és epigraphikai tanulmányok 610—620. lapig.

A XX-ik évfolyam'an: I. füzet három nyelvű felírás Sardiniában 1. l.; *Carmen de ponderibus et mensuris*. 64. l.; az: *Inscriptiones latinae antiquissimae*hez. 139. l. — II. füzet. Az atheni (Stoa) maradványai. 161. l. Epigraphiai vegyes. 299. l. — IV. füzet. A *Corpus Inscriptionum Graecarum*hoz 533. l.; *De re Romanorum militari quaestiones selectae* 599. l.; a sicíliai görög feliratok. I. füzet. 137. 160. ll. Francisci Lenormant: *Inscriptio-*

num Graecarum ineditarum centuria prima a 2-ik, secunda et tertia a 3-ik, quarta a 4-ik füzetben birnak érdeklél; valamint Klügemann értekezése Phidias, Polyklet és Strongylion Amazon szobraihoz a 3-ik füzetben, és az epigraphiai, mythologiai apróbb cikkek az egész folyamban. Továbbá:

Az „**Eosban**, Süddeutsche Zeitschrift für Philologie und Gymnasialwesen“ Würzburg. I. és II-ik évi folyamban, valamint a *Veggyes* cikk alatt, úgy az „Archaeologisches Beiblatt-ban“ igen tanulságos olvasmányt találunk, melyet a régészet kedvelőinek ezennel figyelmébe ajánljuk.

14. Az *Österreichische Revue*-ben Henszlmann adja *Böhm Dániel* hazánkfiának nem annyira életrajzát, mint a szobrászatról és érmészetről való nézeteit. I. füzet 110. l.

Továbbá folytatólag a IV. cikket, mely a XIV-ik és XV-ik század építményeit tárgyalja; az V-ik cikk Abauj és Sárosmegyék, valamint a Szepesség XIII-ik — XVI-ik századig való műemlékeit. A 9-ik kötetben: Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn VI-ik cikkét, mely Körmöcz-, Selmecz- és Beszterczehányát hozza archaeologiai tekintetben Henszlmanntól, kitől Selmecznek ismertetését már füzeteinkben közöltük, Körmöcz műemlékeinek leírását pedig legközelebb adandjuk.

15. A *Philologist*, Zeitschrift für das klassische Alterthum, mint olyan folyóiratot, melynek kitűzött célja a remekkor ismertetése, műveinek alapos kutatása, ajánlanunk nem is kell, csak említenünk.

16. **A napi sajtó terén**: Közöl az „*Idők Tanúja*“ egy tárczacikket martius 7-én *Blága János* r. k. lelkésztől „Régiségek nyomai Szász-Sebesben.“ Bár követnék e szép példát, a többi műveltebbek a vidéken, és írják le a leleteket. A mi nekik talán csekélységnek látszik, a krónikába bejegyezve idővel igen használható adattá növekszik; továbbá martius végén *Jancsik Ede* kegyesrendi tanár úr *na lötöredéket közöl dunántúli kirándulásaiából*, mely cikksorozat némely érdekes régészeti adatokat is foglal.

17. A Vasárnapi újságban *Havasi Béla* álnév alatt jelent meg az érdi Kunhalom ásátás eredménye, mely fiatal szerzőjének dicséretére válik. Csak is akkor lehet kellő eredményre számítanunk, ha a tudományt kedvelő serdülő nemzedék, alapos tanulmányok után ügyes vezetés mellett az olvasó közönség elé lép.

18. A *Sürgönyben*, mely a tudomány, irodalom és régészetnek külön rovatot szán, 1866. november 14-én közöl *Lehoczky Tivador* úr, kit mint szenvedélyes régiséggyűjtőt ismerünk, igen érdekes cikksorozatot ad „*Beregmege régiségeiről*.“ Valóban sajnálnunk lehet, hogy *Lehoczky* úr több évi kutatásainak eredményét összeállítva vszlami szaklapban, mint például az Archaeologiai közleményekben mindeddig ki nem adta.

Dec. 15-én is olvasunk *Höke Lajos* úrtól egy cikket, mely a „Hontmegye román stýlben épített régi templomait“ tárgyalja, és 5 régi építményről szól. A közlés, mint közlés igen érdekes, mert az egynehány ismert építményen kívül, olyanokra is figyelmezteti a szaktudóst, melyek eddig az igen gyér számú archaeologok figyelmét kikerülhették. Kár, hogy *Höke* úr e templomokat 1000—1005. évekbe helyezi, mi által igaz, hogy építészettünket egészen új, és valóban meglepő lelettel gazdagítaná; de ha közlő úr a *műrégészeti kalauzt* az ókori román építményeiről és az Archaeol. Közlemények IV. kötet II. füzetében megjelent „*Tanulmányok a középkori román építészeti Chronologia köréből*“ című cikkekét olvasta volna, bizonyosan másképen vélekednék a *garan-kis-salloi* és *börsönyi* templomok keletkezési éveiről.

Oly tekintélyű férfiak által, milyen *Höke* úr Hont megyében, újságokban elszórt *hiányos* nézetek igen sokat ártanak; de magának a tudománynak sem használnak annyit, mennnyit különben használhatnának; ha ily nagy érdekű közléseket a szorgalmas tanulmányozás, mely nélkül még sem lehet tudományos cikkekét írni, megelőzné.

18. *Verédy* Károly egyetemi hallgató úr szintén az érdi kirándulásról közöl egy cikket a *Magyar Bazar* 15. száma melléklapjában.

19. „*Arad*“ című politikai lap tárczájában *Róma Catacombai* című cikk jelent meg *Ormós Zsigmond*tól.

20. A „*Pesther Lloyd*“ november 16-iki számában egy cikket hoz: „*Zur Erhaltung historischen Baudenkmaeler in Ungarn*“ cím alatt, mely a *magyarországi külön régészeti bizottmány* ügye tárgyalatik, és a sajnálat fejeztetik ki, hogy eddig a kormány az Akademia által ajánlott szervezetet el nem fogadván, az archaeologiai bizottmány tevékenységét is gátolja, és némileg közvetlen oka annak, hogy a bécsi középponti bizottmány munkássága beállítatván, olyan újjítások történtek a legjelesb műemlékeken, melyek fölött a szakférfiak csak mély szomorodásukat nyilváníthatják.
